

Utlån og avhending av materiale fra museenes samlinger

Et utvalg, oppnevnt av Nasjonalt utvalg for universitetsmuseene (NUUM) og Norsk museumsutvikling (NMU), ga 23. oktober 2000 en utredning om utlån og avhending av materiale fra museenes samlinger. Den etterfølgende tekst er hentet fra dette utvalgsarbeidet. Prinsippene og holdningene i utvalgsarbeidet har aktualitet også for arbeidet med Yrjar Heimbygdslags samlinger. Et ekstrakt fra en tekst vil miste nyansene i materialet, derfor anbefales å studere hele hefte 5:2000 fra Norsk museumsutvikling. Heftet ligger i arkivet til Yrjar Heimbygdslag under samlemappe NMU.

Museenes formål med samlinger

Det internasjonale museumsforbundet (International Council of Museums – ICOM) har formet en formålsparagraf som i norsk oversettelse lyder:

*”Et museum er en permanent institusjon, et museum er ikke basert på profitt, et museum skal tjene samfunnet og dets utvikling og være åpent for publikum, et museum samler inn, forsker i, bevarer, formidler og stiller ut materielle vitnespyrd om mennesket og dets omgivelser.
Formålet er å gi anledning til studier, opplæring og opplevelser.”*

Samlingene skal forvaltes slik at de kan bevares lengst mulig, og mest mulig intakt. Ved at materialet blir bevart og gjort tilgjengelig for ettertiden, er det mulig å etterprøve tidligere tiders forskning, samtidig som muligheten er det for videre forskning på materialet, ut fra nye problemstillinger eller ved hjelp av nye teknikker.

Museenes forvaltningsansvar og eiendomsrett til samlinger

Hvem eier museenes samlinger?

I museenes samlinger finner vi i hovedsak to typer materiale:

1. Materiale som museene forvalter, men som er statens eiendom i henhold til kulturminneloven.
2. Materiale som er kommet inn til museene som gaver, kjøp eller deposita.

For den første gruppen er det klart at staten har eiendomsrett, og at museene forvalter dette materiale på statens vegne. For den andre gruppen kan de juridiske spørsmålene være noe mer uklare. I denne gruppen finner vi dels materiale som tilhører kommunale eller fylkeskommunale museer, museer som er organisert som stiftelser eller foreninger, eller materiale som har kommet inn til museer som i ettertid er omgjort til statlige museer. Her kan blant annet ligge bestemmelser fra givere, selgere eller deponenter som legger begrensinger for museenes råderett over materialet.

Som overordnet prinsipp i spørsmål om eiendomsrett og forvaltning av samlingene bør en ta utgangspunkt i ICOM's formålsparagraf. Her heter det at *museene skal tjene samfunnet og samfunnets utvikling.*

Juridiske begrensninger i museenes adgang til å avhende materiale fra samlingene

Konstitusjonell sedvanerett

For statsinstitusjoner kan det kreves samtykke fra overordnet myndighet (Storting/Regjering/departement) for salg, gavesalg og gaver til andre enn andre statsinstitusjoner. Konstitusjonell sedvanerett gir ikke begrensninger i avhending til andre statsinstitusjoner, deponering (uansett mottaker) eller kassasjon, men det er noe uklart om institusjoner trenger godkjenning fra overordnet myndighet for å foreta bytte.

Stiftelsesloven

Museer som er organisert som offentlige stiftelser, kan ikke avhende et materiale dersom dette medfører at stiftelsens «urørlige grunnkapital» forringes. Dette kan begrense anledning til å gi bort gaver. For salg vil begrensningen være avhengig av hva vederlaget brukes til. Dermed gir stiftelsesloven ikke begrensninger i forhold til kassasjon, deponering, eller bytte og salg for å oppnå nye erverv. Det følger imidlertid av lovens forskrifter, at offentlige museumsstiftelser ikke kan selge eller gi bort gjenstander av vesentlig museal eller økonomisk betydning, uten å ha innhentet forhåndssamtykke fra fylkesmannen. Sistnevnte gjelder uavhengig av om den «urørlige grunnkapital» reduseres ved gaven/salget.

Kulturminneloven

Kulturminneloven begrenser alle museers adgang til avhending av materiale i de tilfeller der avhending vil medføre et brudd på utførselsbestemmelsene i § 23. Videre gir kulturminneloven begrensninger i forhold til avhending av arkeologisk materiale som forvaltningsmuseene forvalter på statens vegne.

Åndsverkloven

Hvis opphavsmannen er i live, krever åndsverkloven at opphavsmannen skal varsles før man foretar en kassasjon (destruksjon).

Museets vedtekter

Museets vedtekter kan inneholde bestemmelser som begrenser museets anledning til avhending, og mange museer har en eksplisitt bestemmelse i vedtektene der det står at museets samlinger ikke kan avhendes. Hvilke avhendingsformer som kan begrenses av vedtektene, vil bero på tolkning av vedtektene.

Testamentbestemmelser

Testator kan ha gitt bestemmelser eller hatt forutsetninger som stenger for avhending, for eksempel at materialet skal være utstilt på museet, eller at samlingen ikke skal splittes. Hvilke avhendingsformer som kan begrenses av testamentbestemmelser, vil bero på tolkning av testamentet.

Gaveløfte

Gjennom skriftlige eller muntlige betingelser kan gaver ha knyttet betingelser eller forutsetninger til gaven som stenger for avhending. Hvilke avhendingsformer som kan begrenses av gaveløfter, vil bero på tolkning av det enkelte gaveløfte.

Vedtak eller løfte knyttet til pengestøtte

Offentlige organ eller private givere kan ha knyttet vedtak eller bestemmelser til pengestøtte som stenger for avhending. Hvilke avhendingsformer som kan begrenses av bestemmelser knyttet til pengestøtte eller pengegaver, vil bero på tolkning av det offentlige vedtak eller den private givers løfte.

Generelle kriterier som bør vurderes ved spørsmål om utlån eller avhending

Tilrådingar

I arbeidet for å finne fram til generelle retningslinjer for overføring og utlån, har utvalget blitt stående ved følgende åtte hensyn som må veies mot hverandre:

1. Museene skal tjene samfunnet og samfunnets interesser, og samlingene forvaltes på vegne av samfunnet. Dette er et overordnet prinsipp som bør ligge til grunn for museenes håndtering av forespørsler om lån og utlevering av samlinger.
2. Ved forespørsel om utlån eller avhending skal det aktuelle materiales forskningsmessige sammenheng tillegges stor vekt. Av hensyn til forskning og for å kunne gi en formidling med linjer i tid og rom, er det ønskelig å ha noen samlinger som synliggjør regionale, nasjonale og/eller internasjonale sammenhenger. Dette hensyn må veie tyngre enn en lokalbefolknings ønske om å oppbevare materialet på dets funn- eller opprinnelsessted.
3. Som hovedregel bør museene være særlig velvillige ved forespørsler om lån til midlertidige utstillinger av materiale som ikke er utstilt eller i annen aktiv bruk.
4. Museene har et særlig ansvar for å stille samlinger til disposisjon for institusjoner for urfolk og nasjonale minoriteter.
5. En forutsetning for utlån eller overføring må være at transporten skjer under betryggende forhold, og at den lånende institusjonen har tilgang til faglig kompetanse og fysiske forhold som sikrer en forsvarlig håndtering under låneperioden.
6. Ved utlån eller overføringer må det stilles krav til kompetanse på håndtering av materialet og til fysiske oppbevaringsforhold ved den mottakende institusjonen.
7. Ved spørsmål om permanent overføring av større, magasinerte samlinger bør det gjøres en vurdering av kostnadene i forhold til den samfunnsmessige gevinsten ved overføringen.
8. Alle museer har et generelt ansvar for å gjøre innholdet i samlingene kjent gjennom kataloger som er tilrettelagt for bruk av et allment publikum. I forskning, undervisning og i utstillinger vil det alltid være behov for tilgang til det originale materialet. Men med moderne informasjonsteknologi vil felles bruk og tilgang til museers samlinger være vesentlig enklere enn før. I flere tilfeller kan det derfor være viktigere at museene satser på å åpne tilgang til «magasinert» materiale gjennom elektroniske kunnskapsbanker, framfor å flytte

store samlinger mellom ulike magasin.

Utlån og deponering av materiale til andre museer

Utlån

Museumssamlingene skal bevares i langsiktige perspektiver, og institusjonene må derfor foreta reelle vurderinger og avveininger av hvilken utlånsvirksomhet de enkelte gjenstandene kan utsettes for. Museer med små samlinger har relativt små kostnader til konservering og oppbevaring og store behov for innlån. Utvalget mener at kostnadene for lån i hovedsak må bæres av de lånende institusjonene, og at slike kostnader må innarbeides i de aktuelle utstillingsprosjekter.

Tilrådninger

1. Som overordnet prinsipp bør museene tilstrebe å forvalte samlingene som en felles ressurs, og være åpen for gjensidig lån til bruk for forskning, forskningsbasert forvaltning og formidling.
2. Samfunnet har behov for institusjoner som kan drive forskning, undervisning og formidling med utgangspunkt i et materiale som dekker større regionale, nasjonale og/eller internasjonale sammenhenger.
3. Lokale og regionale museer bør få mulighet til å vise både faste og temporære utstillinger med innlånt materiale.
4. Det aktuelle materialet må være i en fysisk beskaffenhetsform som ikke er til hinder for transport og utstilling i de aktuelle lokalene, og materialet må ikke utsettes for utilbørlig risiko i forhold til brann, tyveri, hærverk eller transportkader.
5. Museer bør normalt ikke kreve strengere forholdsregler ved utlån enn den standarden de selv legger til grunn for egen håndtering av materialet.
6. Formålet med lånet må vurderes i forhold til institusjonens egne behov for å ha materialet tilgjengelig i egen forskning og formidling i det aktuelle tidsrommet. Museene bør ha særlig gode begrunnelser for å avslå utlån av magasinert materiale til andre museer.

Depositum og overføring av eiendomsrett

Yrjar Heimbygdslag har bestemmelser i vedtektene som fastslår at samlingene ikke kan avhendes. Dette er bestemmelser som har vært ment å sikre samlingene for ettertiden, og som en garanti til omverden om at det materialet som ble overlatt i museets varetekt, ikke skulle kunne selges, byttes bort eller avhendes på annen måte som ville være i strid med givers intensjoner da de overlot materialet til museet. Utvalget ser for seg at rigide vedtektsbestemmelser som hindrer enhver avhending, i enkelte tilfelle kan være en hindring for en dynamisk museumspolitik.

Tilrådingar

1. Depositum bør i framtiden bare brukes der man tar sikte på en permanent overføring av eiendomsrett, men der man samtidig ser behov for å ha en frist for å vurdere de langsiktige konsekvenser av overføringen før vedtaket gjøres endelig. Ved nye avtaler om deponering vil utvalget foreslå at det legges inn en bestemmelse om at eiendomsretten overføres hvis avtalen ikke er fornyet eller materialet ikke er krevet tilbake innen 30 år. På denne måten vil museene få en rimelig «angrefrist» slik at man unngår varige, negative virkninger av beslutninger som er tatt på sviktende grunnlag.
2. De samfunnsmessige kostnadene ved permanent overflytting og eventuell retur av store samlinger bør veies mot andre måter å bruke tilsvarende ressurser på. Ved retur av deponerte samlinger finner utvalget det naturlig at kostnadene bæres av det museet som ønsker å heve avtalen, så fremt det ikke foreligger andre bestemmelser eller partene ønsker andre løsninger.
3. For deponisjoner mellom museer som nå har løpt i 50 år eller mer, bør institusjonene såfremt det ikke foreligger vesentlige hindringer, innlede forhandlinger med sikte på å komme fram til en permanent avtale om overføring av eiendomsrett.

Utlån og overføring til andre institusjoner og utstillinger utenfor museumssektoren

Etter en innledning og diskusjon om emnet kommer utvalget med følgende tilrådingar:

1. Hvis det reises spørsmål om museenes eiendomsrett til materiale som ønskes tilbakeført til kirker eller andre arenaer skal museene bidra aktivt til en avklaring og til at alle dokumenter som har interesse for saken legges åpent fram.
2. Ved spørsmål om utlån eller overføring av materiale bør museene vektlegge følgende momenter:
 - Materialets betydning for museets forskning, forvaltning og formidling.
 - Hensynet til forsvarlige bevaringsforhold: Brannsikring, klimaforhold, håndtering og tyverisikring.
 - Materialets betydning for folks forståelse og opplevelse av egen bakgrunn og kultur i det området der materialet er ønsket, og/eller materialets rituelle eller religiøse betydning for den menigheten som ønskes tilbakeført til kirken.
 - Vurdering av hvordan bruk av en kopi vil kunne fungere i forhold til begrunnelsen for forespørsel om utlån eller tilbakeføring.
 - Materialets betydning for å gjenskape autentiske interiør i antikvariske bygg og anlegg.

- Materialets betydning i internasjonal, nasjonal, regional og lokal sammenheng.
 - Hvilken presedens håndteringen av den aktuelle saken vil kunne ha for behandling av andre saker.
 - Vurdering av mulige konflikter mellom utlånet og betydningen av at museenes materiale i størst mulig grad skal være tilgjengelig for allmennheten.
3. Ved vedtak om utlån må museene følge opp veiledning til mottakeren og eventuelt behov for opplegg med inspeksjon og kontroll.
 4. Det finnes også særlige tilrådninger om kirkematerialet, se hefte 5:2000, side 35.
 5. Om tilbakeføring av museumsmateriale til den samiske urbefolkningen finner en diskusjon og tilrådninger i hefte 5:200 på sidene 39 – 43.
 6. Om overføring av museumsmateriale til nasjonale minoriteter finner en diskusjon og tilrådninger i hefte 5:200 på side 44.
 7. Om tilbakeføring av ulovlig materiale som er i museers besittelse finner en diskusjon og tilrådninger i hefte 5:200 på sidene 45 – 46.

Avhending ved bytte, destruksjon eller salg

Når et museum sitter med samlinger som ikke har relevans for institusjonens formål eller arbeidsområde bør man primært undersøke om dette har interesse for andre museer, og det kan eventuelt også være aktuelt å vurdere avhending ved bytte, destruksjon eller salg av materialet.

ICOM's etiske regler omhandler fremgangsmåte ved destruksjon eller salg av museumsgjenstander, og her heter det:

4.3 Avhendingspolitikk og annen fremgangsmåte

Når et museum har juridisk rett til å avhende en gjenstand, bør beslutningen om å selge eller avhende materiale fra samlingene bare tas etter nøye overveielse. Gjenstanden bør først tilbys andre museer i bytte som gave eller til kjøp før man vurderer å selge den på auksjon eller avhende den på annen måte. Beslutningen om å skille seg av med en gjenstand eller et kunstverk ved bytte, salg eller kassering (når en gave er for skadet eller forringet til å restaureres) må tas av museets ledelse, og ikke av ansvarshavende for angjeldende på egen hånd. En utførlig redegjørelse bør foreligge for alle slike avgjørelser og de gjenstander det angår, og alle slike opplysninger vedrørende gjenstander bør oppbevares og/eller overføres – om mulig med fotodokumentasjon.

Verken medlemmer av personalet eller familiemedlemmer eller venner bør noensinne tillates å kjøpe gjenstander som er utgått fra en samling. Det må heller aldri tillates at disse på noen som helst måte – heller ikke for kortere tidsrom – erverver seg

gjenstander fra museumssamlingene til noen privatsamling eller til noen annen form for personlig bruk.

4.5 Inntekter fra avhending av samlinger

Alle inntekter som ledelsen mottar fra avhending av gjenstander eller kunstverker, bør brukes utelukkende til nyervervelse av museets samlinger.

Det er en lengre diskusjon om dette emnet i hefte 5:2000 på sidene 36 – 38.

Tilrådsninger:

Avhending ved destruksjon eller salg eller ved bytte til andre museer av materiale som er tatt inn i samlingene, bør bare forekomme for materiale som har liten vitenskapelig interesse for relevante fagmiljøer eller for materiale som er i en forfatning som gjør det urealistisk å kunne bevare det for framtiden. Før avhending blir realisert, bør museet bringe klarhet i om andre museer er interessert i å overta materialet. Hvis andre museer er interessert, bør materialet i fall byttes med eller overlates vederlagsfritt til et av disse museene.

Ved spørsmål om destruksjon, salg eller bytte av materiale fra andre samlinger vil utvalget peke på følgende momenter som bør legges til grunn for saksbehandlingen:

1. Museet må vurdere saken i forhold til ICOM's etiske retningslinjer, museets vedtekter, andre retningslinjer og lovverk.
2. Museet må foreta en grundig vurdering av materialets betydning i forhold til institusjonens mål for framtidig profil, forskning og formidling.
3. Museet må undersøke om avhendingen kan være i konflikt med de forutsetninger som lå til grunn fra givere eller selgere av materiale eller fra private eller offentlige myndigheter som har bidratt til finansiering av innsamlingen.
4. Museet må avklare om det foreligger begrensninger i forhold til museets eiendoms- og disposisjonsrett over materialet.
5. Museer har et samfunnsansvar for framtidig bevaring av samlinger. Museet bør derfor avklare om andre museer vil være interessert i materialet, og i så fall bør materialet byttes med eller overlates vederlagsfritt til et av de interesserte museene.
6. Vedtak om eventuell destruksjon, salg eller bytte bør fattes av museets øverste myndighet og vedtaket skal realiseres i tråd med ICOM's etiske retningslinjer og de lover og regelverk som museet er forpliktet til å følge.
7. Bytte av materiale fra samlingene bør såfremt det ikke handler om dubletter, kun skje med andre museer og ikke med private interessenter.